

Kiss J. László

9/11 újragondolása - a változás percepciója vagy a percepció megváltozása?

A Nemzet és Biztonság e számában több írás is foglalkozik a 2001. szeptember 11-i terrortámadások hatásával és következményeivel. A hónap témájául két olyan írást választottunk, melyek bizonyos értelemben kiegészítik egymást. Míg Kiss J. László tanulmánya a nemzetközi biztonsági tanulmányok elméleti problémái felől tekint vissza a tíz évvel ezelőtti esemény következményeire, Tóth Péter írása a terrorizmus-adatbázisok száraz adatai alapján igyekszik következtetéseket levonni arra vonatkozóan, miként tekintsünk 9/11-re és az azt követő évekre.

9/11 a mediatizált világban – a terrorizmus és a média szimbiózisa

Mediatizált világban élünk, azaz a világpolitika eseményeit nem közvetlenül tapasztaljuk, hanem a legtöbb esetben a nagy médiaügynökségek közvetítésével. Ilyen módon egy közvetített vagy „konstruált” valósággal, a valóságnak a média által létrehozott „kópiájával” van dolgunk. A posztmodernizmus és posztstrukturalizmus követői – köztük Jean Baudrillard és Umberto Eco – a modern tömegkommunikáció korában egyfajta „hiperrealitásról” beszélnek, amely annak a jellemzésére szolgál, ahogy meghatározzuk, mi lehet „reális” egy olyan világban, amelyben a média sokasága sokszor radikálisan átalakíthatja és megszőri az eredeti eseményt. A „hiperrealitás” nem hazugság, de nem is a valóság, inkább a valóság és a fikció keveredése. Baudrillard azt sugallja, hogy a világot, amelyben élünk, valójában a világ másolata helyettesíti, így egy olyan világra reagálunk, ami valójában abban a formában, ahogy kapjuk, nem is létezik. Baudrillard

1991-ben megjelent könyvében egyenesen azt a provokatív tézist fogalmazta meg, hogy az „öbölháború nem történt meg”, és mint ilyen, a clausewitz-i formula ellentettjeként nem a politika folytatása volt más eszközökkel, hanem a „politika hiányának folytatása más eszközökkel”. Eszerint Szaddám Huszein valójában nem a szövetséges erőkkel ellen harcolt, hanem katonái életét arra használta fel, hogy megőrizze hatalmát. Katonai ereje lényegesen nem gyengült, s ezt sikeresen használhatta fel a belső lázadások elfojtására. Baudrillard szerint az iraki katonai erőkkel szemben harcoló szövetségesek naponta tízezer bombát dobtak le, mintha maguknak azt kívánták volna bizonyítani, hogy léteznek egy valóságos ellenség. Irakban politikailag csak kevés dolog változott, Szaddám veretlen maradt, és a „győztesek” sem voltak igazán győztesek. Ezért nem volt háború, az öbölháború nem történt meg.

Az öbölháború „non-event”-jével szemben Baudrillard a Világkereskedelmi Központ elleni 2001. szeptember 11-i terroristatamadást „abszolút eseménynek” tar-

totta, és azt a kapitalista globalizáció technikai és műszaki expanziójára adott reakcióként, nem pedig vallási vagy civilizációs alapon álló háborúként értelmezte. Ezzel szemben az elmúlt évtizedben 9/11 „abszolút eseményével” szemben a cáfolatoknak és kételyeknek tápot adó ellenkönyvek és összeesküvés-elméletek sokasága látott napvilágot. A mediatisált világban 9/11 és ezzel a transznacionális terrorizmus globális megjelenése a média és a terrorizmus kölcsönösen előnyös és szimbiózisszerű kapcsolatára is felhívja a figyelmet. A terrorizmus ugyanis megkísérli mind a „klasszikus” médiát, így az újságokat és a televíziót, mind az új médiát, nevezetesen az internetet a saját érdekében felhasználni. A terroristáknak az a célja, hogy üzeneteiket minél több ember számára juttassák el, ekképpen saját politikai céljaik támogatását kényszerítsék ki, és ennek érdekében félelmet keltsenek. Másfelől a terrorizmusról szóló tudósításaiból a média is hasznot húz, egyszerűen azért, mert növeli a nézettséget, azaz az ilyen tudósítások olyan sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek vonzerőt gyakorolnak a közönségre. Nem véletlen, hogy bin Ládén a nemzetközi média megszállottja volt, és egyik helyettesének, al-Zavahirinek tulajdonítják azt a kijelentést a média szerepéről, miszerint „csatánk több mint a fele a média frontján zajlik.” B. L. Nacos azt állítja, hogy a terroristáknak négy általános – a médiától függő – célja van. Az első, hogy megszerezzék a hallgatóság figyelmét, és ekképpen a megfélemlítésre kondicionálják a „célközönséget” (a kormányokat). A második a terrorista szervezet indítékainak az elismertetése, a harmadik megnyerni azoknak a tiszteletét és rokonszenvét, akiknek nevében jogot formáltak a támadásra. Végül a negyedik cél abban rejlik, hogy egy kvázilegitim státust szerezze-

nek maguknak, és a média részéről hasonló bánásmódban részesüljenek, mint a legitim politikai szereplők.

Egy további körülmény, hogy a „breaking news” világában ahhoz szocializálódunk, hogy az aktuális történéseket túl gyakran „történelmi cezúraként” vagy „történelmi korszakváltásként” értékeljük. Így vagyunk akkor is, amikor 2001. szeptember 11-i New York-i, a World Trade Center és a Pentagon elleni kettős terrorista támadás, röviden 9/11 eseményeit idézzük vissza. Vajon tíz év után tekinthetjük-e 9/11 eseményeit „korszakváltásnak” vagy „cezúranak”, avagy nem történt semmi olyan, ami igazolná ezt a feltételezést: nem a valóság, inkább csak a percepciónk változott meg?

Nyilvánvaló, hogy egy esemény minél inkább történelmi perspektívába kerül, annál közelebb juthatunk lényegének megismeréséhez, mivel a jelen narratívái a legtöbb esetben nem arról beszélnek, ami a történések lényegeként azonosítható. Minden történelem Zeitgeschichte, azaz minden történelmi esemény újraértelmezése mindig a jelen történetének a megírása is. Nem véletlen, hogy 9/11 értelmezésekor az amerikai akadémiai közösségben első reakcióként a „második Pearl Harbor” analógiája éppen úgy felmerült, mint a hidegháborúval történő párhuzam, és ennek megfelelően 9/11-nek „negyedik világháborúként” történő azonosítása.

9/11 és 7/22 – „iszlám versus” „keresztény terrorizmus” párhuzamossága?

Tanulságos, ha 9/11 történelmi helyének meghatározásakor összevetjük 2011. július 22-nek, röviden 7/22-nek azzal a terrorcselekményével, amely egy jóléti állam, Norvégia belső terrorizmusnak drámai

megjelenése volt: a norvég merénylő a „liberalizmus és multikulturalizmus, a kulturális marxizmus” elleni harc jegyében Utoya szigetén 77 honfitársa életét oltotta ki. Az al-Káida módszereire emlékeztető merénylet meglepő volt, mert végrehajtója egy felső középosztálybeli, a társadalomba jól integrált fiatal volt, aki törvénytisztelő életével tudatosan törekedett arra, hogy a biztonsági szervek radarernyőjén kívül maradjon. Ideológiája a keresztény kulturális értékek kétes keveréke, amelyet az iszlámmal és a muszlim bevándorlókkal, valamint azokkal a „kulturális marxista” (liberális) elitekkel szembeni gyűlölet hatott át, amelyekről úgy vélte, hogy felelősek a Nyugat hanyatlásáért. Breivik manifesztumában kedvenc norvég bloggerjét, Fjordmant idézi, aki szerint az európaiakat éppen úgy megilleti a jog a gyarmatosítással szembeni ellenállásra és az önrendelkezésre, mint a nem európaiakat.

9/11 és a 2011. júliusi norvégiai merénylet jól mutatja, hogy egy évtized alatt miképp alakult ki a jelenkori terrorizmus történetének sajátos párhuzamossága. 9/11 hálózati terroristái az iszlám fundamentalizmus jegyében dzsihadot, azaz „szent háborút” hirdettek az Egyesült Államok által meghatározott „keresztény világgal” szemben. 2011 júliusában Anders Behring Breivik az első „iszlámellenes (antidzsihadista) terroristaként” a „lopódzó iszlámizálódással” szemben egy általa meghirdetett „keresztes hadjárat” élére állt. Paradox módon a magát „igazságosztó keresztes lovagnak” nevező norvég merénylő az iszlám szélsőségeseknek azt az imamalomszerűen ismételt tézisént erősítette meg a tetteivel, amely szerint a Nyugat „keresztes hadjáratot” folytat az iszlám ellen. Valójában a norvég merénylőt legalább annyira nem nevezhetjük „keresztény terroristának”, ahogy az IRA-t vagy Timothy McVeigh-t, az 1995. évi oklahomai merény-

lőt sem. Ennek ellenére 9/11 nyomán a politikusok és a szakértők nem lebecsülhető része kezdetben hajlamos volt a New York-i merényletet az iszlám vallással összekapcsolni, jóllehet sem a kereszténységben, sem az iszlám vallásban nincsen olyan hivatkozás, ami a terrorizmust bármiben igazolná. Ha ennek ellenére a vallásokat potenciálisan mégis a terrorizmussal hozzák kapcsolatba, úgy a vitában óhatatlanul a kereszteshadjárat-mentalitás és polarizáció kerül előtérbe, aminek következménye az Európa egészét fenyegető iszlámizálódástól való félelem, illetve a nyugati kultúra behatolása miatti aggodalom. A vallást „erőszakideológiaként” azonosító felfogás értelmében a két, látszólag különböző terrorizmus valójában egy, mert mindkettőt ugyanaz a vízió vezérli: felszabadítani a saját világukat a „behatolóktól”, és ilyen módon muszlimmentessé, illetve a nyugati hatásoktól mentessé tenni saját közösségeiket. A módszerek is megegyeznek, hisz a legtöbb esetben a saját közösségeik árulónak tekintett tagjaival szembeni részvétlen erőszakról van szó. A muszlim országokban sokkal több muszlim esik áldozatul az ilyen erőszaknak, mint külföldi. A norvég merénylő sem a muszlim bevándorlók, hanem éppenséggel saját honfitársai ellen fordította fegyverét, akiket az elhibázott bevándorlási politikáért tett felelőssé. A statisztikák szerint a terrormerényletek elkövetőinek és áldozatainak nemzetiségi összetétele tekintetében az „idegenkezűség” még a 20 százalékot sem éri el. Ez annyit jelent, hogy döntő többségükben „hazai tenyésztésű” terroristák irtották saját honfitársaikat, legyen szó akár az iraki, afganisztáni és pakisztáni merényletekről, akár a McVeigh- és Breivik-féle erőszakcselekményekről.

Mindebből következik, hogy a feladat a vallások közötti párbeszéd előmozdítása és azok megszabadítása a kereszteshadjárat-

mentalitástól. Breivik minden jel szerint egyedül cselekedett, azonban cselekedete a maga radikális módján nem volt független a multikulturalizmusról folyó európai vita trendjétől, s azoktól a radikális jobboldali pártoktól, amelyek az elmúlt évtizedben különösen megerősödtek Nyugat-Európában. Az öregedő Európa mindinkább rá van utalva a bevándorlásra, ám egyúttal az európai társadalmak egy nem elhanyagolható része tart is tőle. A bevándorlás kérdései nem egyszerűen politizálódtak még a demokratikus mintának tekintett skandináv államokban sem, hanem „biztonságiasodtak” is, azaz a társadalmi biztonság egyik alapvető kérdésévé váltak. Elég csupán az idegen hatások eluralkodásának és a munkahelyek elvesztésének veszélyét zászlajára tűző holland Geert Wilders vezette iszlámellenes Szabadságpárt sikerére utalni, amelynek támogatásától függ a jobboldali liberálisokból és kereszténydemokratákból álló holland kisebbségi kormány sorsa. Manifesztumában Breivik a holland Geert Wilders és a belga Filip Dewinter jobboldali populista politikusok iránti csodálatának egyaránt kifejezést ad. Breivik idézi Wilderst, aki egyetlen más vallás esetében sem lát annyira közvetlen átmenetet az erőszak és a terrorizmus felé, mint éppen az iszlám esetében. Wilders maga azonban elhatárolódott a norvég merénylőtől, örülteként bélyegezte meg, aki visszaélt a liberális iszlámellenesség ideológiájával, amelyet szerinte csak demokratikus és erőszakmentes úton lehet képviselni.

Mindebből az is következik, hogy helytelen lenne, ha Európában az egész radikális jobboldalt a politikai erőszak híveként jellemeznénk. Hasonlóképpen helytelen lenne ezeket a pártokat a szélsőséges fasiszta és náci jobboldal második világháború utáni utódainak tekinteni. A szélsőséges jobboldal nem jelent monolitikus egységet Európában. A szélsőjobb nem feltétlenül az eszte-

len rasszizmus híve, bevándorlás-, globalizáció- és vadkapitalizmus-ellenes, és az európai és keresztény értékek támogatója. Ez a jobboldal a kultúrára és a multikulturalizmusra fókuszál, amely szerinte a teljes egyenlőség státusának kiterjesztése meghatározott etnikai és vallási csoportokra, anélkül azonban, hogy bármilyen etnikai, vallási és/vagy kulturális közösségi érték központi, támogatott érték lenne. A radikális jobboldalnak a multikulturalizmus a fő muma, amely lehetővé tette az iszlám érték beszivárgását Európába. A radikális jobboldal az európai kultúra és civilizáció, a monokulturalizmus védelmezőjeként tünteti fel magát, a kulturális megkülönböztetésben hisz, abban az eszmében, hogy a kultúrák ugyan együtt, ám egymástól elválasztva létezhetnek. Ha a radikális jobboldal egyes csoportjai ki is tartanak az antiszemitizmus egyes formái mellett, mások mentesek a zsidókkal kapcsolatos régi előítéletektől, és – hasonlóan a norvég merénylőhöz – a filoszemitizmusnak azokat a formáit vallják magukénak, amelyek Izraelben a keresztény-zsidó értékek iszlámmal szembeni védőbástyáját látják. Az osztrák Szabadságpárt vezetője, Heinz-Christian Strache különösképp találónan fejezi ki ezt a gondolkodást: „Nem minden muszlim terrorista, de minden terrorista az elmúlt évtizedben muszlim volt. Ez az alapvető probléma.”

Nem a valóság, hanem a percepció megváltozása

9/11 hatásait újragondolva felmerül a kérdés, hogy az esemény tíz év után beilleszthető-e a nagy történelmi cezúrák sorába. A főáramú irodalom azt hangsúlyozza, hogy a terrorista merénylettel 2001. szeptember 11-én nem változott meg a világ. A világ 1989. november 11. után változott meg.

9/11 sokkal inkább következmény, mint cezúra volt. Ami változott, az sokkal inkább a világról és a biztonságról kialakított percepció, mint maga a világ, bár az is nyilvánvaló, hogy a megváltozott percepciók idővel megváltozott cselekvéshez, és ezzel egy megváltozott világ kialakulásához is elvezethetnek.

2001. szeptember 11. tehát nem az a nap volt, amely a világtörténelem „longue durée” ciklusainak értelmében alapvetően megváltoztatta volna a világot. 9/11-el nem kezdődött új korszak a világtörténelemben az Egyesült Államok és Európa számára, jóllehet aligha vonható kétségbe, hogy 9/11 után a nagy emberáldozatokat követelő merényletek és a háborúk egyes államok radikális megváltoztatására irányultak mind a Hindukusnál, mind a Tigris és Eufrátesz között. Ezeknek az országoknak a történetében egy új állam megteremtésére irányuló erőfeszítések cezúrájának tűnhetnek, ám nem az az Egyesült Államok és Európa esetében. 9/11 azokat a hosszú távú fejlődési tendenciákat erősítette és tette láthatóbbá, amelyek már korábban is jelentkeztek a politika, a gazdaság, a biztonság és a kultúra területén. Ahogy a terrorista merényletek önmagukban nem jelentették az amerikai hegemónia végét, nem jelentették az unilaterális amerikai külpolitika kezdetét sem, legfeljebb egy tanulási folyamat további állomását a katonai siker korlátainak felismerésében és a béke „megnyerésének” nehézségeiben. Az Egyesült Államok 1945 óta mindig képes volt arra, hogy egyedül cselekedjen, amennyiben ezt szükségesnek tartotta, s ez a közeljövőben sem változik. 9/11 inkább a hosszú távú történelmi tendenciákba illeszthető, amelynek valódi kezdete, a világtörténelmi fordulat, 11/9 volt, amely a világ megosztásával szemben a globalizáció erői, nem kevésbé a Nyugat által meghatározott „globális narratíva” győzelmét jelentette.

Mindazonáltal kiderült, hogy a kelet–nyugat konfliktus vége nem vezetett a Nyugat felemelkedéséhez. A nem európai autokratikus hatalmak gazdasági felemelkedésével nem a „történelem vége”, mint inkább a „történelem végének a vége” következett el.

9/11 nem csupán azt jelezte, hogy nincsenek „elzárt terek”, nincsen „másik oldal”, hanem azt is, hogy a világ – ahogy James Rosenau fogalmazott – „távoli szomszédsággá” vált: így 9/11 terrorizmusa nem az egyik vagy másik oldal egyik, vagy másik általam, hanem mindenki belpolitikájává vált. Ezért a világ dolgai megértésének az egyik legjobb módja, ha azokat a „közeli szomszédságok” sorának tekintjük, amelyben a globalizációt és a lokalizációt, az integrációt és a fragmentációt egyidejűleg serkentő erők kölcsönhatása zajlik.

A berlini fal leomlását követően 9/11 mint a multinacionális (transznacionális) hálózati terrorizmus megjelenése további bizonyítéka volt annak, hogy a nemzetközi rendszer dinamikája nem korlátozható az államok közötti szembenállásra, és legalább annyira fontos az állam és a nem állami szereplők közötti polarizáció, a biztonságpolitikában az államok és a katonai tényező mellett a nem állami szereplők és a nem hagyományos (katonai) fenyegetések megjelenése. Jól felismerhetővé vált az a folyamat, hogy a globalizálódás és a transznacionalizálódás következtében a határok sokat veszítettek abból a szerepükből, hogy politikai közösségeket válasszanak el egymástól, és ennek következtében a határokon át a nem állami szereplők növekvő súllyal közvetlen hálózatokba szerveződhetnek. Az államok tehát hagyományos „kapuőr” szerepükből mind többet veszítettek, és így bebizonyosodott, hogy mind kevésbé képesek ellenőrizni a társadalmi és gazdasági szereplők közötti, határokon átnyúló kapcsolatokat, kezdve a multinacionális vállalatok tevékenységétől a

maffiabűnözésen át a terrorizmus több országban egyidejűleg fennálló hálózati tevékenységéig. Mindez azt is mutatja, hogy a „nemzetközi” nem korlátozható az államok kapcsolatára, azaz az államközi kapcsolatokra, a „nemzetközi” a *társadalmi viszonyok rendszere is*, azaz a gazdasági és társadalmi szereplők közötti úgynevezett társadalmközi (transznacionális) kapcsolatokat is magában foglalja.

James Rosenau már 1990-ben megjelent könyvében arról írt, hogy mind több interakció megy végbe a nemzetközi politikában az államok részvétele nélkül, és a globalizációnak és a transznacionalizálódásnak a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatását a „turbulenciának” a matematikai káoszelméletből kölcsönzött fogalmával írta körül, hangsúlyozva, hogy a nemzetközi rendszer kettős alrendszere, az államközpontú és nem állami szereplőkből álló multicentrikus rendszerek között bővülő kölcsönhatás megy végbe. Ezért a „nemzetközi politika” helyett helyesebbnek tartotta a „posztinternacionális politika” fogalmának használatát.

A World Trade Center és a Pentagon elleni támadások kezdete tehát a berlini fal leomlásával kialakuló helyzetben gyökerezik, és ebben az értelemben 2001. szeptember 11. utáni tíz év alatt sem változott a világ: inkább elmélyültek azok problémák, amelyek 9/11 kialakulásának is a feltételei voltak. A transznacionalizálódás nagysága és intenzitása még inkább megnövekedett, kezdve az e-mail-forgalomtól, a munkaerő áramlásán és az illegális migráción át a bűnözés stb. problémáig. A terrorizmus elleni harc keretében a biztonságpolitikai napirend részévé vált államépítés tervei nem voltak képesek átűtő eredményeket elérni. A demokráciaépítés helyett sok esetben már csak az elengedhetetlen stabilitás fenntartására került a hangsúly. Afganisztán ma is sokkal inkább egy elképzelés, mint egy létező és működőképes

állam. A pénzügyi rendszer deregulációja és a globális pénzügyi válság következtében a fejlett világ térségeiben is előtérbe kerültek először a bankcsődök, majd az államcsődök, valamint a kettő kombinációinak kockázatai. A Nyugat számára változatlan kérdés, hogy van-e valóságos és elfogadható kiút az Irakban és Afganisztánban folyó aszimmetrikus háborúk dilemmáiból. A terrorellenes, ideológiamentes, globális szövetségből nem alakult ki az ENSZ reformján át a nemzetközi struktúra rendszerének egészét átalakító egységes együttműködés, ahogy ezt a humanitárius intervencióknak a nemzetközi közösséget megosztó gyakorlata jelzi.

A terrorellenes küzdelem hatékonyabb stratégiáit számosan az „arab tavaszban” kibontakozott változásokban vélik megtalálni. Eszerint az „arab tavasz” esély lehet a terror ellen folytatott küzdelemben is. Amennyiben a Maghreb és az arab világ más államaiban a demokratizálódás sikerrel jár, úgy a terror-szervezetek elveszthetnék azokat az elsődleges motivációikat, amelyek időről időre emberek sokaságát saját kormányaikkal állítják szembe, hol az arab érdekek elárulását, hol az iszlám tanításaitól való elfordulást hangsúlyozva. Az „arab ősz” első jelei ebben a várakozásban óvatosságra intenek.

A nemzetközi kapcsolatok (biztonság) deregulációja: terrorizmus és transznacionalizálódás

9/11 és az eltelt évtized a nemzetközi kapcsolatok és biztonság transznacionalizálódásának mennyiségi és minőségi növekedését, azaz a nem állami – társadalmi és gazdasági – szereplők növekvő számát és szerepét bizonyítja a nemzetközi politika alakításában, s ettől elválaszthatatlanul a nemzetközi kapcsolatok és biztonság de-

regulációjának folyamatát, ami többek között a működésképtelen államok számának, a transznacionális (államtalan) tereknek a növekedésében, a nemzetközi pénzügyi és gazdasági folyamatok szabályai gyengülésének következményeiben egyaránt kifejezésre jutott. A bipolaritás évtizedeit követően az európai integrációs folyamat elmélyülése, az államok felbomlása nyomán az „államtalan terek” regionális polgárháborúi, nem kevésbé a transznacionális terrorizmus nem csupán a külső és belső biztonság, a kül- és belpolitika közötti választóvonalat homályosította el, hanem növekvő számban olyan politikai kérdéseket állított előtérbe, mint a migráció, a környezetvédelem, a terrorizmus, a drogkereskedelem, a pénzmosás stb., amelyek már nem osztályozhatók a belső vagy a külső biztonság választóvonalai mentén. További probléma, hogy az így létrejövő transznacionális konfliktusok már nem tartoznak a hagyományos államközpontú nemzetközi jog illetékességébe. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kérdések növekvő száma egyidejűleg mind a belső, mind a külső biztonság, mind a kül-, mind a belpolitika területeihez tartozik, és ilyen módon transznacionális jellegűek. A „transznacionális” elhomályosítja a „külső” és „belső” közötti éles határvonalat, s ezzel destabilizálja az olyan vonatkozó hagyományos koncepciókat, mint a szuverenitás, a territorialitás és a működőképes állammal azonosítható biztonság.

A külső és belső biztonság konvergenciájának és összeolvadásának számos gyakorlati példája van. Elég arra utalni, hogy a rendőri szervek csak akkor végezhetnek hatékonyan a munkájukat, ha az illegális embercsempészet, a pénzmosás, a szervezett bűnözés, a terrorista személyek hálózatainak a felderítése érdekében országok határain túl, nemzetközi méretekben is együtt-

működnek (speciális rendőri szervek a drogkereskedelemmel, az illegális emberkereskedelemmel szemben, információcsepre az Europol és a schengeni információs rendszer keretében, rendőri szervek küldése egy másik országba a footballhuliganizmus megakadályozására stb.).

A migránsok, köztük a vendégmunkások és a menekültek az egyik államból a másikba költöznek, ingáznak, bevándorolnak és kivándorolnak, vagy éppen diaszpórákban élnek, anélkül, hogy megszakítanák anyaországaikkal a kapcsolataikat, ám ezzel csökkentik a határok jelentőségét, és olyan transznacionális társadalmi terek és közösségek létrehozóivá válnak, amelyek többé nem tartoznak egyetlen állam (nemzet) szuverenitásának hatálya alá. Az így kialakult transznacionális terek – mint az afganisztáni–pakisztáni határ menti térség – valójában sem belsőnek, sem külsőnek nem nevezhetők, következésképp nem fedik át az érintett államok területeit. A nem integrálódó bevándorlók, a párhuzamos társadalmak kialakulása 2001 óta még inkább a társadalmi biztonság központi kérdéseivé váltak. Nem meglepő, hogy a kormányok negatívan viszonyulnak a migránsok ilyen gyakorlatához, annál is inkább, mert 9/11 hatásaként a migráció, a transznacionális társadalmi terek és hálózatok kialakulása szoros kapcsolatba került a terrorizmus kialakulásával. Pakisztánban, a Közel-Keleten és másutt is jól megfigyelhető volt, hogy miként váltak a migránsok és a menekülttáborok lakói a terrorista szervezetek utánpótlásaivá. Az afganisztáni és pakisztáni határon átnyúló transznacionális térség Oszáma bin Láden halála után is a terrorizmus epicentruma maradt. A transznacionális közösségek ugyanakkor nem csupán a szomszédos országok közötti térben szóródhatnak szét, hanem egymástól nagy földrajzi távolságban is. Kialakulhatnak fun-

damentalista vallási közösségek, amelyeknek központ nélküli hálózatban megvalósuló szervezési gyakorlatát a modern információs technikák jelentős mértékben segítik. Ezt bizonyítják a nyugati világ diaszpóra-izlámistái között interneten folytatott kapcsolatok, amelyek 9/11 után fokozottan a terrorizmus megelőzésére szolgáló intézkedések előterébe kerültek.

A konfliktusok transznacionalizálódásával együtt járó biztonsági problémák a nemzetközi kapcsolatok, és ennek részeként a biztonságpolitika deregulációs folyamataira hívja fel a figyelmet. A hidegháborút követően a katonai eszközök alkalmazásában a korábbi határok meghaladásának lehetünk tanúi: a belügyekbe való beavatkozás feltételeinek felpuhulása azt jelenti, hogy meglehetősen rugalmas határok közé került azoknak az okoknak az értelmezése, amelyek katonai beavatkozáshoz vezetnek, és ilyen beavatkozást indokoltá tesznek. Erre a terrorizmus elleni harc jó példa, mivel mindig felmerül a kérdés, hogy a terroristák jelenléte mikor indokolja a fegyveres beavatkozást egy állam belügyeibe. Ez a folyamat a nagy nyugati demokráciák vezetésével a nemzetközi kapcsolatok részleges deregulációjának tekinthető, amelyben nem ritkán az erősebb joga elsőbbséget kap a jog megerősítésével szemben.

A gazdasági mellett a biztonságpolitikai dereguláció a felbomló államokban figyelhető meg a legvilágosabban, azokban tehát, amelyekben az erőszak alkalmazásának eszközei felett a magánellenőrzés formái alakulnak ki, és az állami erőszak-monopólium elveszti jelentőségét. Az ilyen feltételek között a biztonság mind kevésbé sorolható az állam által biztosított közjavak sorába, ehelyett olyan áruvá válik, amelyet a polgároknak mind gyakrabban maguknak kell megszerezniük. A globalizálódás,

a liberalizálódás következtében a dereguláció útján az állami szuverenitás központi területe a biztonság és annak eszköztára mind nagyobb magánkonkurenciával találja magát szembe a biztonság belső és külső területein egyaránt. Különböző nem állami szereplők – közöttük biztonsági cégek, privát katonai szolgáltatók és az erőszakgazdaság olyan szereplői, mint a magánhadseregek, nemzetközileg tevékenykedő terroristák, zsoldosok és a szervezett bűnözői hálózatok tagjai – jelentek a meg színen. A biztonságpolitikai dereguláció folyamata nem csupán a gyenge gazdaságokra vagy felbomló államokra, hanem az erősebbekre is jellemző. A nemzeti társadalmi rendszerek deregulációja „alulról” például a legnagyobb veszélyt jelentő gyenge államok összeomlása útján az éremnek csupán az egyik oldala, mivel létezik a biztonságpolitikai dereguláció „fentről” jelensége is. Ez a fegyverzetkorlátozási szerződések felmondásában éppen úgy kifejezést nyer, mint a nemzetközi megállapodások és a nemzetközi jogi normák betartásának elmaradásában, nem kevésbé a terrorelles küzdelem jegyében az emberjogi normák megsértésében és a belügyekbe való be nem avatkozás elvének felpuhulásában, s ezzel együtt a nemzetközi intézmények, mint az ENSZ, EBESZ, vagy éppen a NATO meggyengülésében.

9/11 és a nemzetközi kapcsolatok elméletei

A nemzetközi elmélet művelői nagyrészt egyetértenek abban, hogy 9/11 mint egyetlen esemény nem gyakorolt a diszciplínára nagyobb „transzformatív” hatást, nem alakult ki új kutatási napirend és új elmélet sem. 9/11 nem volt sem Pearl Harbor, sem a hidegháború vége, de még csak az 1973. évi

olajválság sem. Ám ennek ellenére 2001. szeptember 11. nem lebecsülhető kihívás elé állította a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek művelőit, és a teoretikusok között a máig tartó polémia sem maradt el. Jogosan merült fel a kérdés, hogy melyik elmélet képes a leginkább adekvát módon megmagyarázni 9/11 jelenségét, Robert Keohane szavaival élve az államok által gyakorolt „formális erőszakkal” szemben az „informális erőszak” megjelenését.

Sokak számára 9/11 után a realizmus hatalomfelfogása még inkább veszített hitelességéből, mivel a nem állami szereplők új típusú hálózati hatalma képesnek bizonyult arra, hogy drámaian kifejezésre juttassa a világ vezető államának, az Egyesült Államoknak a sebezhetőségét. 9/11 jól mutatta, hogy a transznacionális terrorizmus célként való helymeghatározása minden korábbinál nehezebb, és a fenyegetés jellege sem olyan egyértelmű, mint a hagyományos katonai tényező esetében. 9/11 kontextusában az iszlám nem tradicionális hatalomként, hanem olyan transznacionális szereplőként került előtérbe, amelynek nincsenek meghatározott határai, nincs központi hatalma, és nincs fegyveres ereje. Ebből adódott a következtetés, hogy az Egyesült Államok olyan módon nem harcolhat a radikális iszlámmal szemben, mint korábban a kommunizmus esetében, mivel a vallás olyan módon nem tűnik el, mint a kommunizmus, vagy egy másik ideológia. Az iszlám világ esetében nem érvényes a klasszikus realizmus értelmében vett különbségtétel sem a bel- és külpolitika között. Az államok biztonsági szükségletei már nem elégíthetők ki kizárólag olyan hagyományos eszközökkel, mint a fegyveres erő. A globalizálódás és a transznacionális szereplők befolyásának növekedése egyaránt gyengítette a realizmus magyarázó erejét. A magánszereplők által alkalmazott informális erőszak megkérdőjelezte a realiz-

mus jegyében álló nemzetközi elméletnek azt a központi tételét, hogy az állam mind a nemzetközi erőszak-alkalmazás, mind az azzal szembeni védelem elsődleges aktora.

Más teoretikusok számára a konszenzus annyiban továbbra is érvényes, hogy a (neo)realizmus diskurzusa lényegében 9/11 után is uralkodó maradt. A teoretikusok egy további csoportja azt hangsúlyozza, hogy a hálózati globális társadalomban az emberek mozgósítására alkalmas politikai és vallási eszmék vizsgálata nem kerülhető meg. Ezért ennek a felfogásnak követői inkább egy szintetikus megközelítés, azaz a realizmus, a konstruktivizmus és az institucionalizmus együttes alkalmazása mellett szállnak síkra. Keohane értelmezésében a hatalom gazdasági területen alkalmazott institutionalista felfogása mint aszimmetrikus interdependencia hasznos lehet az informális erőszak magyarázatában is. 9/11 esetében ugyanis az informális erőszak az információk aszimmetriája útján is növelte az Egyesült Államok sebezhetőségét: az Egyesült Államok nyitott, transzparens társadalom, míg a terrorista hálózatok identitása és helye nehezen azonosítható. Mások, például V. Kubelkova, arra hívják fel a figyelmet, hogy a pozitivista felfogás nem alkalmas a terrorizmusban szerepet játszó vallási eszmék vizsgálatára. Szerinte erre sokkal megfelelőbb a konstruktivizmus, pontosabban a lingvisztikai konstruktivizmus módszere, amelynek értelmében a világot az emberi cselekvés és azok a jelentések teremtik meg, amelyeket az emberek cselekvéseiknek adnak. Ilyen módon több lehetőség kínálkozik a terrorizmus motivációjának a megértésére.

A 9/11 utáni vita rövid jellemzéséből is kiténik, hogy az összkép sokkal összetettebb, mint ahogy azt első pillanatban gondolni lehet. Maga John Mearsheimer, az offenzív realizmus neves képviselője is elismerte, hogy

a kizárólagosan az államokra, még pontosabban az anarchikus nemzetközi rendszerre mint a nagyhatalmak közötti hatalmi viszonyokra fókuszáló megközelítésnek nem sikerült megragadnia a nem állami szereplők növekvő jelentőségét, amelyek már egyetlen állam irányában sem tanúsítanak lojalitást a hagyományos értelemben. A realista paradigma ugyanakkor az Egyesült Államoknak a Közép- és Közép-Kelet iránt megnyilvánuló magatartásában a katonai tényező megnövekedett szerepét megerősítve látta, ám a nehezen megragadható új típusú ellenség magatartásának és motivációnak tekintetében csupán kevés magyarázattal szolgálhatott. A realista felfogás tehát az állami szereplők magatartására kielégítő magyarázatot nyújtott, ám a terrorizmus esetében, amikor az absztraktnak ható transznacionális befolyások kerülnek előtérbe, már nem volt képes arra, hogy a világról teljes képet adjon. Abban a tekintetben tehát Mearsheimer magyarázata helytállóan bizonyult, hogy a terrorista merényletre adott első és közvetlen reakció a katonai erő központi szerepét bizonyította. Mearsheimernek az a jóslata is meggyőzőnek bizonyult, hogy a nem állami szereplők megnövekedett szerepének hatásai az államok világában bontakoznak ki: az Egyesült Államok és szövetségesei mint államok követték figyelemmel a terrorista fenyegetés változásait, és politikájuk tárgyakként mindig meghatározott államokat vettek célba a fenyegetés forrásaként annak érdekében, hogy megakadályozzák a terrorizmus terjedését.

Keohane – éppen 9/11 összefüggésében – erkölcsi kötelességnek nevezte a világpolitika pontosabb értelmezését, hangsúlyozva, hogy a jobb megértés a jobb politikák és a jobb intézmények kialakításának a feltétele. 9/11 jobb megértése szerinte az institucionalizmus, a klasszikus realizmus és a konstruktivizmus szintézise útján válik le-

hetségessé, mivel bölcsességre önmagában egyetlen elméleti perspektíva sem támaszthat kizárólagos igényt. Keohane keményen bírálja a nemzetközi kapcsolatok diszciplínáinak művelőit paradigmatisztikus vitáik provincializmusa miatt, és sürgeti, hogy mind több figyelmet szenteljenek a szintézisnek, s kevesebbet arra, hogy az egymás közötti különbségeiket túlhangsúlyozzák. Keohane 9/11 tragikus eseményeinek jobb megértése érdekében hangsúlyozza, hogy a világnézetek, köztük a vallási világnézetek behatóbb tanulmányozására van szükség, annak érdekében, hogy a vallás nevében gyakorolt informális erőszak gyökereit megragadhassuk. Ebben az összefüggésben a konstruktivizmus azért lehet produktív kiindulás, mert ezen a módon jól elemezhető, hogy miként teszik lehetővé az eszmék, mindenekelőtt a vallási eszmék, világnézetek egy hálózatokból felépülő globális társadalomban a viszonylag nem nagy katonai képességekkel rendelkező nem állami szereplők számára is, hogy mozgósíthassák támogatóikat. A normák, eszmék, világnézetek szerepét abban az esetben sem lehet figyelmen kívül hagyni, ha a globálisan tevékenykedő politikai szereplők magatartását kívánjuk megérteni. A realizmus szerint az aktorok „racionálisak”, és egyetlen fókuszuk a hatalom és az anyagi nyereség felhalmozása, míg a konstruktivisták a társadalmi (vallási) ideológiák és normák szerepét hangsúlyozzák, amelyek a politikai cselekvés alapját képezik, és mint olyanok nem, illetve nem kizárólag a haszonmaximalizálás logikáját követik. Végeredményben tehát nincs szó egyetlen iskola győzelméről, sokkal inkább a két paradigma szintézisééről.

A vallási világnézetek szerepének újrafelfedezése azért is fontos, mert az 1648. évi vesztfáliai szerződés a modern államrendszer kialakulásának kezdeteként a vallással szemben a politika primátusát teremtette

meg, és a nemzetközi kapcsolatok szekularizálódásával a 20. század elején kialakult nemzetközi diszciplína is – a vallási világnézetekkel szemben – a realista iskola pozitívizmusának szellemében bontott zászlót. Tickner szerint 9/10 kontextusában az iszlámnak mint vallási tényezőnek az újraéledése a vesztfáliai logikát kérdőjelezi meg, mivel a szekularizálódással szemben a vallási univerzalizmus dinamikáját élesztette újra. Az iszlám radikális követőinek végső célja a nemzetközi rend iszlámizálása, más szavakkal a szekuláris államrendszer és a Nyugat vezette nemzetközi intézmények felváltása az Isten uralmának megfelelő iszlám renddel.

Ki az ellenség, és mi a háború?

9/11 után némi időnek kellett eltelni ahhoz, hogy az ellenséget, az al-Káidát pontosan azonosítani lehessen, s ennek megfelelően az adekvát válaszadás megfogalmazódjon, és ez a gyakorlat részévé is váljon. Ennek a folyamatnak egyik állomása volt, hogy kezdetben a politikusok és a szakértők egyaránt hajlamosak voltak arra, hogy az al-Káida-jelenséget az államhoz hasonló kategóriákban értelmezzék, s ennek megfelelően „hadseregről” és „háborúról” beszéljenek, s a „legyőzés” feladatához nem társult elégséges igény arra, hogy megértsék: kit vagy mit is kell tulajdonképpen legyőzni.

9/11 nyomán elterjedt leggyakoribb mítoszok egyike azzal a szóhasználattal függ össze, amely a „háború” fogalmához kapcsolódik. G. W. Bush, amerikai elnök által meghirdetett „terror elleni háború” (*war on terror*) kifejezés is inkább metaforaként fogadható el, mint ahogy az amerikai szóhasználatba bekerült „kábitószerek elleni háború” (*war on drugs*), vagy a „szegénység elleni háború” (*war on poverty*) fogalmai is. Sokan nem alaptalanul beszéltek arról, hogy a „há-

ború” félrevezető és hamis megjelölés a terrorizmus elleni harc összefüggésében, mivel az ártatlan emberek elleni támadás valójában az egész emberiség elleni bűnténynek tekinthető, ami sokkal inkább rendőri megelőző, mint tisztán katonai intézkedéseket követel. A terroristák legyőzése nem lehetséges a vele szimpatizáló és együttműködő társadalmi környezet megváltoztatása nélkül. A „terrorizmus elleni háború” értelmezést persze az is erősítette, hogy maga Oszáma bin Láden is úgy nyilatkozott: szervezete az Egyesült Államokkal szemben háborúban áll. Az amerikai elnökön kívül számosan – mint Paul Wolfowitz – „negyedik világháborúról”, mások „terror elleni világháborúról” vagy éppen a „hadviselés negyedik generációjáról”, „aszimmetrikus háborúról” beszéltek.

A modern háború az államok közötti szervezett erőszak-alkalmazásra vonatkozik, ám az al-Káida nem állam, amelynek van egy feltételezett központja, aminek elpusztításával a maradék szervezet is automatikusan összeomlik. Az al-Káida egy hierarchikus „command” és „control” rendszerben működő hadsereghez sem hasonlítható, következésképp a háború rossz eszköz az informális erőszakkal szemben. Ilyen módon az al-Káidának háborút sem lehet megüzenni, mivel nem egy *top-down*, monolitikus, központosított szervezet, hanem központ nélküli horizontális csoportok szerveződése, amelyek számos esetben nem is az al-Káida nevét viselik. Az al-Káida egy vallásos doktrínán alapuló szervezet, amely nélkülözi a hierarchiát, ám minden eszközzel bátorítja a követőket és utánpótlást, akik minden központi ellenőrzés és koordináció nélkül képesek egymástól függetlenül is tevékenykedni. Mindez azt is jelenti, hogy az al-Káida bármennyire ártalmas is, nem lehet hatékonyabb tüzérot jelentő katonai erővel és jobb taktikával úgy legyőzni, mint egy államot. Az al-

Káida azonosítását tovább bonyolította, hogy az nem állami szereplőként egy felbomló kvázi-államban, Afganisztánban, a vallási hiten – a szunnita iszlám szélsőséges értelmezésén – alapuló vallási mozgalom, amely a maga módján kvázi nemzet-

közi kapcsolatokat is tartott fenn. Fő célja az iszlám világ „tisztaságának” a helyreállítása, a vallástalan és dekadens muszlim országok megszabadítása az ártalmas nyugati befolyástól, és ennek megfelelően egy új nemzetközi rendszer létrehozása. ■

Irodalom

- Baudrillard, Jean: *The Gulf War Did Not Take Place*. Bloomington, 2004, Indiana University Press.
- Terrorism and Media. Transnational Terrorism, Security and the Rule of Law. www.transnationalterrorism.eu July 23, 2008. <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/W4%20Del%206.pdf>.
- Nacos, Brigitte L.: *Mass-Mediated Terrorism: The Central Role of Media in Terrorism and Counterterrorism*. 2nd edition. Lanham, Md., 2007, Rowmann&Littlefield Publishers, Inc.
- Hashim, Ahmed S.: *Terrorism as an Instrument of Cultural Warfare: the meaning of Anders Breivik*. CTTA: Counter Terrorist. Trends and Analysis. International Centre for Political Violence and Terrorism Research. <http://www.prt.org/pdf/CTTA/2011/CTTA-August11>.
- Jagland, Thorbjorn: *Wenn die Angst vor der Islamisierung Europa bedroht*. <http://www.sueddeutsche.de/politik/2.220/nach-dem-massaker-von-norwegen-wie-di...>
- A sajtóikat irtják. *Népszabadság*, 2011. július 29.
- Butter, Michael – Christ, Birte –Keller, Patrick (Hrsg.): *9/11. Kein Tag, der die Welt veränderte*. Paderborn, 2011, Ferdinand Schoeningh.
- Rosenau, James N.: *Distant Proximities. Dynamics beyond Globalization*. Princeton – Oxford, 2003, Princeton University Press.
- Rosenau, James N.: *Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity*. Princeton, New Jersey, 1990, Princeton University Press.
- Vertovic, Steven: *Transnationalism*. London – New York, 2009, Routledge.
- Nassauer, Ottfried: *10 Jahre Krieg gegen den Terror. Veränderungen in der Sicherheitspolitik nach dem 11. September 2001*. <http://www.bits.de/public/reden/red18032011.htm>.
- Cox, Michael: *Paradigm Shifts and 9/11. International Relations After the Twin Towers*. <http://asruadiacenter.woodpress.com/2008/06/26/paradigm-shifts-and-911-international-relations-after-the-twin-towers/>.
- Keohane, Robert: *Power and Governance in a Partially Globalized World*. New York, 2002, Routledge.
- Sümer, Gültekin: *9/11 and its Impact on Realism*. <http://turin.sgir.eu/uploads/GulteKin-september-11.pdf>.
- Kubalkova, Vendulka: *Toward an International Political Theology*. In Fabio Pentito, Fabio –Hatzopoulos, Pavlos (eds.): *Religion in international relations: The Return from Exile*. London, 2003, Palgrave Macmillan.
- Conversation with John Mearsheimer. *Conversation with History*. Online. Internet. <http://globetrotter.berkeley.edu/peo..imer-con5.html>.
- Tickner, J. Ann: *On Taking Religious World Views Seriously*. In Milner, Helen W. – Moravcsik, Andrew: *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*. Princeton – Oxford, 2009, Princeton University Press.
- Realism versus Constructivism in the Context of Transnational Terrorism*. <http://www.smogon.com/forums/schowthreas.php?t=18616>.